

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE ZAYİAT VE ZEHİRLİ – BOĞUCU GAZ KULLANILMASI

Casualty And Using of Poisoned - Suffocative Gas in Gallipoli Battles

İbrahim YILDIRIM¹

ÖZET

3 Kasım 1914' te İngiliz Filosu'nun, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alması ve dış istihkamlarını topa tutmasıyla başlayan Çanakkale Muharebeleri, 19-20 Aralık 1915 gecesi, 236 günlük bir muharebeden sonra Kuzey Grubu'nun 8-9 Ocak 1916' da, 256 günlük bir muharebeden sonra da Güney Grubu'nun çekilmesi ile sona ermiştir. Yaklaşık 8,5 ay süren Deniz ve Kara Muharebeleri esnasında her iki tarafın verdiği personel ve malzeme zayıatının büyüklüğü Birinci Dünya Savaşı içerisinde Çanakkale Muharebeleri'nin farklı bir konumda değerlendirilmesinin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Çanakkale Muharebeleri'nde zayıat, farklı kaynaklarda değişik rakamlarla belirtilmiştir. Harp ceridelerine dayanan, ATESE Başkanlığına ait kaynak eserlerden alınan ve en son araştırmaları içeren İtilaf Devletleri için 252.000 Türk zayıatını; 57.370' i Şehit, toplam 213.882 olarak kullanılmasının uygun olacağını değerlendirmekteyim. Çanakkale Muharebeleri'ndeki zayıatın fazla olma nedenlerinden en önemli olanlarını ise; Savunma Tertibinde Yapılan Hatalar, Arazinin Savunmaya Hazırlanmasındaki Hatalar, Birliklerin Eğitimindeki Hatalar, Zehirli-Boğucu Gaz Kullanılması Neticesinde Meydana Gelen Zayıat başlıkları altında sıralayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Zayıat, Şehit, Mühnik Gaz

ABSTRACT

In 3 November 1914, Gallipoli Campaign started with the blockade and bombardment of the outer fortification of Dardanelles by Royal Navy. And it's ended at the night of 19-20 December 1915, after 236 days of fighting, with the withdrawal of the Northern Group and in 8-9 January 1916, after 256 days of fighting with the withdrawal of the Southern Group. The size of the losses in both sides on to Military Personnel and materiel are the most important reasons to evaluate Gallipoli Campaign (which continues about 8,5 months Sea and Land battles) in a different position inside the World War I. Size of the casualties in Gallipoli Campaign stated with different numbers in several sources. From the recent studies and the war record books in Military History and Strategic Studies Department (ATASE), I consider it will be proper to known as the number of casualties are; 252.000 for allied powers, 213.882 for Turkish side (57.370 of them are martyrs). We can sort the most important reasons of this much losses in Gallipoli Campaign are; Mistakes made on defense arrangement, Mistakes made when preparing the land for defense, Mistakes in training of troops and the choking gas usage.

Keywords: Gallipoli Campaign, Casualty, Martyr, Choking gas

1. GİRİŞ

Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşı sırasında 1915-1916 yılları arasında Gelibolu Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında yapılan deniz ve kara muharebeleridir. İtilaf Devletleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti konumundaki İstanbul'u alarak İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolünü ele geçirmek, Rusya'yla güvenli bir tarımsal ve askeri ticaret yolu açmak, Alman müttefiklerinden birini savaş dışı bırakarak İttifak Devletlerini zayıflatmak amaçları ile ilk hedef olarak Çanakkale Boğazı'na girmişlerdir. Ancak saldırıları başarısız olmuş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yaklaşık 8 ay 15 gün süren Çanakkale Deniz ve Kara Muharebeleri'nde her iki taraf da çok büyük personel ve malzeme zayıatı vermiştir. Şimdiye kadar çeşitli yönleriyle ele alınmış olan Çanakkale Muharebeleri'nde zayıat konusunda hala kargaşa yaşanmaktadır. Öyleki zaman zaman en üst devlet adamları tarafından bile “250 bin Şehit verildi” yanlısı beyanı verilmekte, Şehit miktarı ile zayıat miktarı karıştırılmakta, zayıatın fazla olma

¹ Dr.(E).Kur.Alb., TSK Mehmetçik Vakfı Samsun Temsilciliği, İlkadım / SAMSUN, Mail: iyildirim59.iy@gmail.com

nedenleri üzerinde ise yeterince durulmamaktadır. Bu çalışmanın amacı; ATASE Başkanlığınca yayınlanan kaynak eserlere dayanarak personel zayıyatını, müttefikimiz olan Almanların zayıyatını ve zayıyata yol açan nedenlerle özellikle literatürde fazla yer almayan kimyasal silah kullanılması konusunu ele almaktır.

2. ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE GİDEN SÜREÇ VE NEDENLERİ

20. yüzyıl başında arka arkaya gelen 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti Balkanlar'da, Doğu Trakya haricinde tüm topraklarını kaybetmiş, partiler arası mücadeleler nedeniyle idaresi neredeyse felç olmuştu. Osmanlı Devleti; İtilaf Devletleri'nin kendisine karşı izlediği olumsuz politikaları bertaraf etmek, son savaşlarda kaybedilen Osmanlı topraklarını geri almak için Almanya'nın savaştan galip çıkacağı düşüncesi ile Almanya'ya yakınlaşmaya başladı. 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli bir antlaşma ile İttifak Devletleri saflarına katılan Osmanlı Devleti, güvenliği açısından seferberlik ve silahlı tarafsızlığını ilan etti. Amiral Souchon komutasındaki Türk donanmasının Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardıman etmesi üzerine bu olayı savaş nedeni sayan Ruslar, 2 Kasım 1914' te Kafkasya'dan Türk sınırını geçerek savaşı başlattılar. Osmanlı Devleti de Rusya ve İngiltere'ye 14 Kasım 1914' te resmen savaş ilan etti².

Savaşın kısa sürede bitirilebilmesi, Rusya'nın Almanlar'a karşı savaşmasıyla mümkündü. Ancak müttefiklerinin yardımı olmaksızın Rusya bu gücü gösteremezdi. Rusya'daki ham maddelerin Batıya ve Batının mamul maddelerinin Rusya'ya ulaştırılması için en uygun yol İngiltere'yi Odessa'ya bağlayan Çanakkale ve İstanbul boğazları yolu idi. Ancak Çanakkale cephesinin açılmasında birçok gerçek neden vardır. İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlamak, Osmanlı'yı harp dışı bırakmak, Türkleri barış yapmak zorunda bırakıp, Süveyş kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ve bütün cepheleri ortadan kaldırmak, Türklerin savaştan çekilmesiyle Almanya ve Avusturya - Macaristan'ı güneyden kuşatıp Avrupa'da tecrit etmek, gizli yapılmış olan İstanbul Anlaşması ile Rusya'ya vereceklerini bildirdikleri Boğazlar bölgesini Rusya'dan önce ele geçirip barış masasına kuvvetli oturmak, Bulgaristan gibi harbe girmeye kararsız devletleri kendi taraflarına çekmek, Boğazları açarak Rusların kaynaklarından yararlanmak ve ekonomisini düzeltmek, İslam alemine karşı Hilafetin prestij ve otoritesini kırmak, Türk ordusunun Sarıkamış Harekâtı'ndan etkilenen Rus Çarı Nikola'nın Türkiye'ye karşı karadan ve denizden cephe açılmasını istemesi³ şeklinde sıralayabiliriz.

3 Kasım 1914'te İngiliz Filosu'nun Çanakkale Boğazı'nı Ablukaya alması ve dış istihkamlarını topa tutmasıyla başlayan Çanakkale Muharebeleri, 19-20 Aralık 1915 gecesi, 236 günlük bir Muharebeden sonra Kuzey Grubu'nun 8-9 Ocak 1916'da, 256 günlük bir muharebeden sonra Güney Grubu'nun çekilmesi ile sona ermiştir. Yaklaşık 8,5 Ay süren Deniz ve Kara Muharebeleri esnasında her iki tarafın verdiği personel ve malzeme zayıyatının büyüklüğü Birinci Dünya Savaşı içerisinde Çanakkale Muharebeleri'nin farklı bir konumda değerlendirilmesinin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

3. ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE ZAYİAT VE ZAYİATIN FAZLA OLMA NEDENLERİ:

Zayıyat; Önce muharebe ve muharebe dışı zayıyat, muharebe zayıyatı da personel ve malzeme zayıyatı olmak üzere ikiye ayrılır.

Personel Zayıyatı: Harpte; şehit, ölü, yaralı, hasta, kayıp, esir, firar, akıbeti belirsiz personelin tamamını kapsayan bir kavramdır.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, c. IX, s. 400.

³ T.C. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, *Kara Harp Okulu Komutanlığı Harp Tarihi-I Ders Kitabı*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 2003, ss.3/38-39.

Malzeme Zayıtı: Harpte; tahrip, arıza, düşman eline geçme, kayıp vb. nedenlerle meydana gelen her türlü harp silah araç ve gereç kaybını ifade eden bir kavramdır.

Ben burada personel zayıtı üzerinde duracağım. Kaynaklar incelendiğinde iki tarafın zayıtının birbirine yakın, 250.000 civarında gösteren rakamların ortaya konduğunu, zaman zaman siyasiler ve bürokratların bile “Çanakkale'de 250.000 şehit verdik” şeklinde yanlış beyanda bulduklarını, zayıtın tamamının şehit olduğu şeklinde yanlış kullanımın olduğunu görüyoruz.

3.1. Türklerin ve İtilaf Devletlerinin Personel Zayıtı

Çanakkale muharebelerinde zayıt sayısı değişik kaynaklarda değişik rakamlarla belirtilmiş bulunmaktadır. Cephe komutanı Otto Liman Von Sanders Paşa hatıratında, “5nci Ordunun Çanakkale Savaşlarındaki zayıtı muharebelerin şiddet ve sürekliliği ile orantılı bir şekilde çok yüksektir. Toplam zayıt 218.000 olup bunun 66.000’i şehittir. Yaralılardan 42.000’i iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmüşlerdir. Çanakkale savaşlarında öyle Türk alayları vardır ki kayıplarını telafi için 5.000 nefer kadar yeni askeri kadrolarına dahil etmişlerdi”⁴ şeklinde kaydetmiştir.

Fransızca “Çanakkale” kitabında İngilizlerin 469.000 kişilik kuvvetinden 1.785 subay, 21.737 eri ölü, 5.025 subay, 114.000 er yaralı, 5.053 esir ile toplam 153.251 zayıt belirtilmekte ise de Fransız ordusu binbaşlarından Sinyorino'nun kitabında İngiliz kayıpları 216.000 olarak gösterilmiş bulunmaktadır.

Klaus Wolf Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbinde Alman – Türk Askeri İttifakı Adlı eserinde; “Gelibolu muharebelerindeki kayıplar hakkında birçok farklı kayıt vardır ve birbiriyle çakışan rakamlar bulmak mümkün değildir. Bunun bir sebebi cephedeki kıtaların mevcudunun sürekli tamamlanmasıdır. Bunu kuzeyde Anafartalar Cephesindeki XVI. Kolordu örneğinde görelim. 14 Ekim 1915’ten 9 Aralık 1915’e kadar olan zaman zarfında bu büyük birliğin kayıpları 509 ölü, 2.158 yaralı, 3.386 hasta ve 2.159 hava değişimi idi. Bu yaklaşık 12.000’er askerli üç tünden meydana gelen bir kolorduda sadece iki ayda takım olarak 8.212 kayıp demekti. Eksilen personel mümkün olduğunca İstanbul’daki Birinci Ordu kıtalarından temin edildi. Bu yüzden yüksek sayılar tamamen akla yakındır.”⁵ demektedir.

Kara Harp Okulu Harp Tarihi Ders Kitabında ise; “Sonuç olarak; Türkler Çanakkale’de düşmanın denize dökülmesini temin edemediler. Fakat birçok mahrumiyetlere rağmen Türk Ordusu dünyanın en kuvvetli donanmasına ve en üstün kuvvetlerine, silah ve vasıtalara sahip olan İtilaf Devletlerini dar bir kıyıda çiviledi. 252.000 kişi zayıt verdirerek onları karaya ayak bastığına pişman edip, aciz bir hale getirmek suretiyle, kudretini bir kere daha dünyaya ispat etmiş oldu.”⁶ demektedir.

“Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı” adlı eserde; “İngilizler Anafartalar’dan çekildikleri zaman Asguith Avam Kamerasında İngiliz kayıplarının Çanakkale’de toplam 204.000 kişiye ulaştığını söylemişti ki bu miktarın hiç olmazsa 130 -140 bini Güney grubu muharebelerindedir ve bunun da önemli bir kısmı ilk muharebelere aittir. Fransızların da yaklaşık 70 – 80 bin kaybı olsa gerekir.”⁷ ifadesi yer almaktadır.

Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan “Çanakkale Muhaberatı” adlı eserde; “ilk çıkarma hareketinden itibaren tedrici bir surette takviye edilen bu cephenin Ekim başındaki kuvveti 21 piyade tümenine yani 310.000 kişiyi aşan bir miktara ulaşmıştı.

Osmanlı ordusunun bu cephedeki toplam kaybı henüz tamamıyla tespit edilememiştir. Mamafih kaynaklar ve mevcut vesikalardan gerçeğe yakın olarak çıkarılan rakam şudur:

⁴ Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti (çev.), Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.121.

⁵ Klaus Wolf, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbinde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Eşref Bengi Özbilen (çev.), Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2014, ss.433-434.

⁶ T.C. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, *Kara Harp Okulu Komutanlığı Harp Tarihi-1 Ders Kitabı*, s.3/71.

⁷ Burhan Sayılır, *Türk Kurmay Subayların Gözüyle Çanakkale Savaşı*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s.264.

55.127 Şehit
100.177 Yaralı
1.067 Kayıp
21.498 Çanakkale’de muhtelif hastalıklardan vefat
186.869 Toplam

Harp esnasında cepheden geriye sevk olunan hasta ve hava değişimi alanların, 64.440 civarındaki miktarını da ilave edersek elde edilecek 251.309 toplam ile “Çanakkale” cephesinde verdiğimiz kayıpların tamamını hakikate yakın bir derecede göstermiş olacağız.

İtilaf Devletleri’nin bu cephedeki kayıplarına gelince; ölü, yaralı, esir ve kayıp olarak İngilizlerin 216.000 ve Fransızların 115.000 ki toplam 331.000 kişidir.”⁸ ifadeleri yer almaktadır.

İsmet GÖRGÜLÜ, “Çanakkale İlk Günde Biterdi” adlı eserinde Türklerin zayıyatını;

57.000’i Şehit,
21.000’i Hastalıktan ölüm,
10.000’i Kayıp,
100.000’i Yaralı,

64.000’i Hasta olmak üzere toplam zayıyatı 252.000 kişi olarak; itilaf devletlerinin zayıyatını da yine 252.000 kişi”⁹ olarak kayıt etmiş bulunmaktadır.

ATASE Başkanlığınca yayımlanan Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 – 09 Ocak 1916) adlı eserde zayıyat konusu; “Çanakkale Muharebeleri, ilk günden itibaren çok hareketli başlamış ve sonuna kadar da aynı şekilde sürüp gitmiştir. 8,5 ay süren Çanakkale Muharebeleri’nde, Liman Paşa’nın Türk komutanların hazırladığı savunma planını değiştirerek düşmanın kıyıya çıkmasına imkân vermesi ve sonrasında da Alman tümen ve kolordu komutanlarının hiçbir taktik esasa bağdaşmaz şekilde, gece gündüz sık sık karşı taarruzlar yaptırılmaları, Türk kuvvetlerinin aşırı kayıp vermesinin esas nedeni olmuştur.

Türklerin aşırı kayıplarına rağmen müttfikimiz Almanya, Çanakkale Cephesi’ne subay, astsubay, asker ve memur olarak toplam 500 kişi göndermiştir. 1927 yılında basılan, Alman arşivinin Grosse Krieg (Büyük Harp) isimli eserinin IX. cildinde yer alan; “Çanakkale Seferi, 1915 yaz ve sonbaharı süresince birçok düşman kuvvetlerini bağlamış ve Batı (Avrupa) cephesinden uzak bulundurmuydu. Buna karşın kullanılan Alman kuvveti hemen hiç idi.” yorumu oldukça dikkat çekicidir.

Savaşın başlamasından 24 Kasım 1915’e kadar geçen zaman içinde Türk tarafının zayıyatı 566’sı subay, 54.141’i er toplam 54.707 şehit; 957’si subay, 88.839’u er toplam 89.796 yaralı; kayıp, esir, hastanede ölen, hava değişimi alanlar ile birlikte toplam 181.184’ e ulaşmıştı.

Sekiz buçuk ay süren bu muharebelerde iki tarafın kayıpları şöyle rakamlanabilir:

İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale muharebe alanına, 410.000’i İngiliz ve 79.000’i Fransız olmak üzere, yarım milyona yakın insan göndermişlerdi.

Bu kuvvetlerden İngilizler, 205.000 (ölü, esir ve kayıp 115.000; memleketine gönderilen 90.000 hasta); Fransızlar ise 47.000 kişi zayıyat vermişti.

Çanakkale Muharebeleri’ne katılan Türk kuvvetleri, çok kez parça parça kullanılmış ve bu yüzden de emir ve komuta ilişkileri birbirine karışmıştı. Bu nedenle zayıyatın saptanması ve zamanında asıl komutanlıklarına bildirilmesinde aksamalar olmuştu. Bu durum, Türk tarafının zayıyatı konusunda farklı rakamların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

⁸ Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaş, *Çanakkale Muharebatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekatı Tarihçesi*, Türk Tarih Kurumu, Sarıyıldız Ofset, İstanbul, 2012, ss.62-63.

⁹ İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2008, s.141.

5nci Ordu Komutanlığının son aylara ilişkin olarak Başkomutanlık Vekâletine sunduğu zayıt raporlarından derlenen miktarlara göre Türklerin zayıtı, toplam olarak, 213.882'yi bulmuştur.

Tablo 1. 5' İNCİ Ordunun Zayıt Miktarı

KAPSADIĞI TARİH	SUBAY				ER					
	ŞEHİT	YARALI	KAYIP	TOPLAM	ŞEHİT	YARALI	KAYIP	HAST. ÖLEN	HAVA DEĞİŞİMİ	TOPLAM
03.11.1914 08.03.1915	8	2	-	10	97	125	-	-	-	222
25.04.1915 19.12.1915	587	1016	27	1630	56048	95989	11151	18746	8307	190241
GENEL TOPLAM	595	1018	27	1640	56145	96114	11151	18746	8307	190463

5nci Türk Ordusunun 128 adet harp ceridesinde yer alan günlük zayıt çizelgelerinin iki evre hâlinde toplatılması ile de yukardaki rakamlara ulaşılmıştır.

Ancak bu çizelgede 19 Aralık 1915 sonrası zayıtı bulunmamaktadır. Yeni tespit edilen iki zayıt çizelgesinde ise daha toplu rakamlara ulaşılmış ve Aralık 1915 sonunda genel zayıtın 210.695'i, 9 Ocak 1916' da ise 213.187'yi¹⁰ bulduğu yer almaktadır.

ATASE Başkanlığı'nın Haziran 1914 – 25 Nisan 1915 Dönemini Kapsayan Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi adlı eserde; “Çanakkale Boğazı Muharebesi'nde, Birleşik Filonun ilk ciddi taarruzunun başlamasından (19 Şubat 1915), Boğaz'ın Marmara'ya geçmek için zorlanmasına yönelik 18 Mart 1915 muharebelerine katılan Türk birliklerinin kuvvetleriyle, verilen zayıtın belirlenmesi, Boğaz'da geçen muharebeler hakkında genel bir fikir edinilmesi bakımından önem taşımaktadır.

18 Mart 1915 günü Müstahkem Mevki sınırları içinde 50.000, Çanakkale harekât alanı içinde 95.000 kişilik Türk kuvveti bulunmaktadır.

3 Kasım 1914' ten 19 Mart 1915' e kadar personel zayıtı şöyledir:

Tablo 2. 3 Kasım 1914' ten 19 Mart 1915' e kadar personel zayıtı

SUBAY		ER		KAYIP
ŞEHİT	YARALI	ŞEHİT	YARALI	
21	4	158	197	1

1914 ve 1915 yıllarında Çanakkale Müstahkem Mevki birliklerinin muharebe dışı zayıtı ise şu şekildedir.

Tablo 3. 1914 VE 1915 yıllarında Çanakkale Müstahkem Mevki birliklerinin muharebe dışı zayıtı

YILI	HAVA DEĞİŞİMİ		ÇÜRÜĞE AYRILMA		ÖLÜM	
	SUBAY	ER	SUBAY	ER	SUBAY	ER
1914	6	421	-	60	1	23
1915	16	1783	-	29	5	281

Kısaca denilebilir ki Müstahkem Mevki birliklerinin tespit edilmiş olan kuvveleriyle yukarıda açıklanan zayıt miktarı karşılaştırıldığında, “Birleşik Filonun Boğaz Muharebeleri'nde, bol

¹⁰ ATASE, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, ss.465-466.

cephaneye dayanan bombardımanlarına karşın verilen kayıpların çok daha düşük olduğu görülecektir.”¹¹ şeklinde kayıt edilmiş bulunmaktadır.

ATASE Başkanlığının Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914 – Ocak 1916) adlı eserinde ise zayıyla ilgili olarak; “Türk tarafının Çanakkale Muharebeleri’nde verdiği genel zayıyatın şehit sayısıyla karıştırılması da sık rastlanan hatalardan biridir. Nitekim Çanakkale’de elde edilen büyük zaferin her yıl dönümünde, çeşitli alanlarda düzenlenmekte olan kutlama törenlerinde yapılan konuşmalarda, Çanakkale Muharebeleri’nde 250.000’den fazla şehit verildiği dile getirilmektedir.

Oysa arşivlerde yer alan belgelere göre, kara ve deniz muharebelerinde verilen subay ve er şehit sayısı toplam 57.370’tir.

Genel zayıyat miktarıysa Aralık 1915 sonunda 210.695, 9 Ocak 1916’da ise 213.882 olup bu sayı, şehitler dahil, yaralı, kayıp ve esirlerle hava değişimi, hastaneye gönderilenler ve çeşitli hastalıklardan ölen personelin genel toplamını ifade etmektedir.

“Birinci Dünya Savaşı süresince tüm cephelerde İngiliz ve Fransızlara esir düşen Türklerin sayısı 202.152 kişidir. Bu rakamın 10.000’i (8.000’i İngilizlere, 2.000’i Fransızlara esir düşen) Çanakkale Cephesi’ne aittir.”¹² ifadeleri yer almaktadır.

Sonuç olarak; zayıyla ilgili Harp Ceridelerine dayanan ATESE Başkanlığına ait kaynak eserden alınan ve en son araştırmaları içeren yukarıdaki bilgilerin (İtilaf devletleri için İngilizler için 205.000 Fransızlar için 47.000 olmak üzere 252.000, Türk zayıyatını ise 57.370’i şehit olmak üzere toplam 213.882 olarak kullanılmasının uygun olacağını değerlendirmekteyim.

Milli Savunma Bakanlığı arşiv müdürlüğü ile yaptığım koordine edilmiş oluşturulan bir proje grubunun hastane kayıtları üzerinde çalıştığımı müşahade ettim. Bu grup çalışmasını bitirdiğinde muhtemelen zayıyat miktarlarında değişiklik olacaktır.

3.2. Almanların Personel Zayıyatı

ATASE Başkanlığının Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914 – Ocak 1916) adlı eserinde Almanların zayıyatı ile ilgili olarak “8,5 ay süren Çanakkale Muharebeleri’nde, Türklerin aşırı kayıplarına rağmen Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya, Çanakkale Cephesi’ne subay, astsubay, asker ve memur olarak toplam 500 kişi göndermiştir. 1927 yılında basılan, Alman arşivinin Grosse Krieg (Büyük Harp) isimli eserinin IX. cildinde yer alan; “Çanakkale Seferi 1915 yaz ve sonbaharı süresince birçok düşman kuvvetlerini bağlamış ve Batı (Avrupa) cephesinden uzak bulundurmıştı. Buna karşın kullanılan Alman kuvveti hemen hiç idi...”¹³ yorumu oldukça dikkat çekicidir.

Carl MÜHLMAN, Çanakkale Savaşı adlı kitabında, “1915 Aralık ayında Çanakkale Savaşı’nın son ayında Anafarta Grubu’nda 51 Alman subayı Türklerle silah arkadaşlığı yaptılar. Almanların toplam sayısı bu dönemde kalenin (Çanakkale) Alman personeli dahil olmak üzere, aşağı yukarı 700 kişiye varmıştı.” demiştir.

Klaus WOLF, Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbinde Alman – Türk Askeri İttifakı adlı kitabında; “1915 yılının Aralık ayında Gelibolu’da her rütbeden yaklaşık 700 Alman askeri cepheydi. Anafartalar Grubu’nda 51 Alman subayı ve yaklaşık 100 astsubay ve erat, Kuzey Grubu’nda ise sekiz Alman vardı. Eratın sayısını tespit etmek artık mümkün değil. Güney Grubu’nda yaklaşık olarak 35 subay görev yapıyordu. Fakat bunlara İstanbul’daki Askeri Heyet’in askerlerini, Akdeniz Filosu’nun ve Müstakil Kumandanlık’ın mürettebatlarını ve ayrıyeten Türkiye’ye

¹¹ ATASE, *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, ss.246-247.

¹² ATASE, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, ss.238-239.

¹³ A.g.e, s.238.

gönderilen çok sayıdaki silah ve cephane imalatı uzmanını, doktorları ve yedek personeli dahil etmek gerekir. Gelibolu muharebelerine doğrudan veya dolaylı olarak 2500 ila 3000 Alman askeri katılmış olmalıdır. Bunlardan 530'dan fazlası ölmüş veya maktul düşmüştür. Hastalananların ve yaralananların sayısını bugün artık belirlemek mümkün değildir ama 1000' in üstünde olmuş olmalıdır.”¹⁴ şeklinde ifade etmiştir.

3.3. Zayıtın Fazla Olma Nedenleri:

Türk Kurmay Subayların Gözüyle Çanakkale Savaşı adlı eserde Seddülbahir (Güney grubu) Muharebelerini anlatan Binbaşı Nihat, zayıtla ilgili olarak; “Kayıplar müthişti. 12-13 Temmuz muharebeleri hariç, Grup'ta toplam 99.855 şehit, yaralı ve kayıp vardı. Aslında az olan kayıp askerlerin büyük bir kısmı parçalanmış asker ve çok ufak bir kısmı da yaralı olarak düşman eline esir düşmüş askerlerdi.

Subay kaybı da çok yüksekti. Bu süre içinde mesela 7. Tümen taburlarının her biri 72-75 subay kaybetmişti. Başlangıçta 4, sonradan 6 km'ye çıkan bir cephede 70 günde verilen bu zayıt miktarı müthiştir. Kilometre başına ayda 9.000 kayıp demektir.

Bunu mesela Almanların batı cephesiyle karşılaştırsak 700 km'lik bu cephede ilk ayda Fransızların 6.300.000 kayıp vermesi gerekirdi. Bu kayıpların başlıca nedenleri, düşmanın önce gemi daha sonra kara topçusunun müthiş üstünlüğü, her hücumun süngü hücumuna bağlı olması, tarafların olağan üstü şiddet ve asabiyeti, başlangıçta tahkimata gereken önemin verilmemesi, gayet dar ve her tarafı ateşe açık bir noktaya çok sayıda kalabalığın toplanmasıdır.”¹⁵ demektedir.

Bizzat Muharebelerin içinde bulunmuş bir kurmay subayın değerlendirmelerini dikkate alarak Çanakkale muharebelerindeki zayıtın nedenlerini; Savunma Tertibinde Yapılan Hatalar, Arazinin Savunmaya Hazırlanmasındaki Hatalar, Birliklerin Eğitimindeki Hatalar, İstihbarattaki Hatalar, Ateş Desteğindeki Hatalar, Emir Komuta Sistemindeki Hatalar, Sağlık hizmetleri nedeniyle meydana gelen zayıt, Zehirli-Boğucu gaz kullanılması sonucu zayıt başlıkları altında sıralayabiliriz. Ben burada özellikle ilk üç madde ve Zehirli- Boğucu gaz kullanılması sonucu meydana gelen zayıt üzerinde duracağım.

3.3.1. Savunma Tertibinde Yapılan Hatalar:

Boğazın deniz harekâtına karşı savunulmasında tamamen kendi planımız uygulanmış günlerce yapılan bombardimana rağmen boğaz tahkimatı üzerinde gerekli etki yapılamamış ve o zamana kadar bir araya getirilmiş dünyanın en büyük donanması bir günde yenilerek boğazı terk etmek zorunda kalmıştır. 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi'ndeki insan zayıtının Türk tarafına ait şehit ve yaralı olarak toplamı 79'dur. Almanların kayıpları, ölü ve yaralı olarak 18'dir. Toplam zayıt ise 97'dir. İtilaf devletlerinin zayıtı ise 800'ü bulmuştur¹⁶.

Kara hareketına karşı savunma tertibi ise Liman Von Sanders devreye girinceye kadar düşmanı karaya çıkarmadan imha edecek şekilde (Ek veya Şekil) tertiplenmiştir. Bu şekilde tertiplenme ile amfibi hareket yapan düşmanın en hassas olduğu kıyıya intikal ve çıkarma yani denizden karaya adım atma anı istismar edilecek şekilde planlama yapılmıştır.5. Ordu komutanlığına atanan Liman Von Sanders 25 Martta İstanbul'dan vapurla hareket ederek 26 Mart sabahı Gelibolu' ya ulaşmıştır. Anılarında, “Gelir gelmez yapacak pek çok işi karşımızda bulduk. Çünkü birliklerin yayılış tarzı ile sahillerin önemli kısmının kontrol altında bulundurulması usulünün tamamen değiştirilmesi gerekiyordu.”¹⁷ demektedir.

Liman Von Sanders henüz bölgeye yeni gelmiş ve araziye, birlikleri görmeden; birliklerden yerinde brifing almadan tertiplenmeyi değiştirmeye karar vermiştir. Nitekim anılarının devamında,

¹⁴ Klaus Wolf, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbinde Alman-Türk Askeri İttifakı*, s.433.

¹⁵ Burhan Sayılır, *Türk Kurmay Subayların Gözüyle Çanakkale Savaşı*, ss.263-264.

¹⁶ ATASE, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s.58.

¹⁷ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, ss.81-82.

“26 Mart tarihine kadar mevcut olan beş tümenin tertibatını tamamen değiştirmek gerekti. Çünkü o zamana kadar bunlar başka bir esasa göre tertip edilmişti; adeta eski çağlardaki sınır koruma birlikleri gibi bütün sahil boyunca yayılmıştı. Sahile çıkacak düşman gerçi bu tertibata göre her yerde biraz mukavemetle karşılaşacaksa da geride yedek olarak hiçbir birlik alıkonmamış olduğundan şiddetli ve etkili taarruzlar yapılarak düşmanın durdurulması mümkün olmayacaktı. Ben her tümenin kuvvetini toplu tutmasını ve her tümenin kendi muntıkası içinde sahillerde ancak çok gerekli olan emniyet tertibatı almasını emrettim.”¹⁸ demektedir.

İsmet GÖRGÜLÜ, Çanakkale Bir Günde Biterdi adlı eserinde Liman Von Sanders’in aldığı emir gereği “İngiliz ve Fransız kuvvetlerini Batı Cephesinden uzak bulundurmak ve mümkün olduğu kadar fazla kuvveti olabildiğince uzun süre bu bölgeye bağlayacak şekilde tertiplenmeyi yapması, muharebelerin bir sonucu değil, Almanlar açısından bir amaç idi. Almanların Çanakkale’de niyeti de bu amacın gerçekleşmesi idi.”¹⁹ demektedir.

Gerçektende düşmanın kolayca kıyıya çıkması ve kıyı başı dediğimiz kıyıyı yatık mermi yollu silahların ateşinden koruyacak şekilde kıyıya hakim ilk tepe ve sırtların ele geçirilmesi düşmanın hareketini kolaylaştırmıştır. Kıyıya çıkan kuvvetlere en zayıf olduğu çıkarma anında taarruz yapılmaması yanında düşmanın kıyıya intikali esnasındaki elinin kolunun bağlı olduğu andan da yararlanılmamıştır. Hâlbuki ki kıyı savunmasına uygun şekilde tertiplenen ve yeterli makinalı tüfeklerle desteklenen kuvvetler yer yer düşmana ağır zayıatlar verdirmiş ve düşmanın kıyıya çıkmasına ve tutunmasına uzun süre engel olmuştur. Örneğin; 24 Nisan saat 06:00’da Seddülbahir bölgesinde 29ncü İngiliz Tümen Komutanı General Hunter-Weston (v) Ertuğrul Koyu ve (w) Tekke Koyu’nu asıl çıkarma bölgesi olarak seçmişti. Plana göre; yine General Hamilton’un karargahında görevli Kurmay Albay olarak görev yapan C.F. Aspinal - Oglander, 25 Nisan Ertuğrul Koyu Harekatı hakkındaki izlenimlerini şöyle dile getirmiştir: “Türk savunma düzeni, son dakikaya kadar terk edilmiş gibiydi. Fakat River Clayde’ nin oturtulmasıyla beraber ve filikalarda sahile birkaç yarda kaldığı sırada birdenbire bir cehennemdir boşandı. Bir ateş kasırgası sahile sokulan filikaların üzerinden, liman durgun sularını binlerce kamçıyla kamçılıyormuş gibi geçti. İlk birkaç saniye içinde kıran girmiş gibi zayıata uğratıldı. Filikaların bazıları içinde bulunanların hepsi ölmek suretiyle umutsuz bir halde suların seyrine kapılmış gidiyordu.”²⁰

Gerçekten kıyı savunmasının uygun yapıldığı ve düşmanın hassasiyetini kullanacak şekilde birliklerin tertiplendiği kısımlarda düşmana ağır zayıat verildiği gibi kendi zayıatımızda çok az olmuştur. Kıyıların kuvvetli tutulmamasında öne sürülen gerekçelerden en önemlisi düşman donanmasının ateşleri idi. Hâlbuki gemilerdeki toplar yatık mermi yollu toplar olup denizdeki dalga nedeni ile atışları beklendiği gibi her zaman çok etkili olmamıştır. Şehit Piyade Teğmen İbrahim Naci anılarının 4 Haziran 1915 gününe ait olan kısmında; “Bir aralık Çanakkale istihkamlarını da gezdim. Düşmanın tahribatı pek ehemmiyetsizdir. Hele toplara maşallah hiçbir şey olmamış. Devasa duruyorlardı.”²¹ demektedir.

İbrahim Naci’nin gözlem tarihi dikkate alındığında tertiplenme değişikliğindeki düşman topçusunun etkisi gerekçesi de kendiliğinden ortadan kalkar. Düşman kıyı başını tuttuktan sonra kıyıya ağır topçu birlikleri ve makinalı tüfekler çıkarmış ve bundan sonraki hareketini bu topçu birlikleri ve makinalı tüfeklerde desteklemiş ve zayıatımızın artmasına neden olmuştur.

Liman Von Sanders’in emri gereği derinlikte tertiplenen kuvvetler; düşmanın gerek topçu gerekse de gemi topları ateşi altında yaptığı uzun intikaller esnasında da ağır zayıat vermiştir.

¹⁸ Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, s.84.

¹⁹ İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s.25.

²⁰ ATASE, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s.100.

²¹ İbrahim Naci (Lokman Erdemir, Seyit Ahmet Sılay), *Allahaismarladık Çanakkale Savaşı’nda Bir Şehidin Günlüğü*, Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 2013, s.76.

3.3.2. Arazinin Savunmaya Hazırlanmasındaki Hatalar

Kıyı savunması yapacak birliklerin düşmanın muhtemel çıkarma yerlerine denizin içinden başlamak üzere beton demir kazık engeller, tel engeller döşemesi bunları düşmanın kolayca ortadan kaldırmasını engelleyecek şekilde makinalı tüfek ve topçu ateşlerini planlaması gerekir. Mustafa Kemal daha önce 1911’de İtalyanlara karşı Trablusgarp ve Bingazi muharebelerinde edindiği tecrübelerle 25 Şubat - 29 Mart 1915 tarihleri arasında sorumlu olduğu bölgede düşmanı kıyıya çıkarmayacak şekilde savunma hazırlıklarını yapmıştır. Ancak 24 Mart’ ta Liman Von Sanders’in emri gereği sorumlu olduğu bölgeyi 9. Tümen’ e teslim ederek 19 Tümeni Bigalı bölgesinde ihtiyata çekmiştir. Albay Halil Sami, Mustafa Kemal’in savunma ana fikrini aynen benimsemiş, düşmanın çıkmasına imkan tanımayacak biçimde olası çıkarma yerlerinde kuvvetli olacak şekilde savunma düzenini sürdürmüştür. Liman Von Sanders devreye girene kadar, düzen bu şekilde devam etmiştir. Liman Von Sanders devreye girdikten sonra ise savunma düzeni düşman kıyıya çıktıktan sonra karşı taarruzla imha edecek şekilde değişmiştir. Liman Von Sanders anılarında” Tehlikeli sahil mıntıklarındaki sahra tahkimatına, el altında bulunan bütün kuvvetlerle, hatta çoğu zaman geceleyin bile çalışılarak hız verildi. Türklerin sahilleri müstahkem hale getirmek için gerek istihkam malzemesi gerekse diğer alet ve edevatı çok çok sınırlıydı. Sahil istihkamatının kazık ve dikenli telleri, bahçe ve tarlalar etrafındaki çit ve tel duvarlardan alındı. Düşman çıkarmasına çok müsait olan yerlerde sahil yakınında ve su altında olmak üzere dikenli tel örgüler yapıldı.”²² demektedir. Ancak yetersiz malzemeyle yapılan engeller tertiplenme değişikliği nedeniyle ateşle korunamamış ve engel olma niteliği ortadan kalkmıştır. Gerek kıyı engellerinin yapılmayışı, gerek savunma mevzilerinin uygun yapılmaması kum torbası yetersizliği başlangıçta zayıflığımızın fazla olmasına neden olmuştur.

3.3.3. Birliklerin Eğitimindeki Hatalar

Mayıs 1914 de çıkarılan savunma yasası ile ordu kendilerine güvenilmez olan elamanlardan kurtarılmıştı.1200 civarında subay emekli edilmiştir. Mecburi askerlik hizmeti Alman modeline göre, 18 ile 45 yaş arasını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Para ödemek yoluyla mecburi askerlikten muafiyet barış zamanıyla sınırlandırılmıştır. Buna göre Müslüman olmayanlar da ayırım yapılmadan askerlik yapacak şekilde düzenleme yapılmıştır.

14 Aralık 1914’te Türkiye’ye gelen Liman Von Sanders 1’nci Ordu Komutanı olarak görevlendirilmiştir. Askeri şura üyeliği görevi de verilmekle silahlı kuvvetlerin eğitim, teşkilat bu doğrultuda idari ve lojistik faaliyetlerin düzenlenmesi yönünden silah, araç-gereç, giyim-kuşam ve bunları gerçekleştiren ordu-donatım ve levazım teşkilleriyle sağlık, veteriner, askere alma, demir yolu, muhabere, ulaştırma teşkil ve tesislerinin güçlenmesi için alınacak kararlarda oy hakkına sahip kılınmıştır. Liman Von Sanders’in emir subayı Binbaşı Carl Mühlman anılarında Osmanlı Ordusu’nun eğitim durumu hakkında özetle şu bilgileri vermektedir; “Piyade eğitimi, esas itibarıyla ruhu öldüren ve biçimsel bir özellik taşıyan talimlerle doldurulmuştur. Atış eğitimi, üç nişan alma tarzının (göz, gez, arpacık) şematik olarak öğrenilmesiyle sınırlıydı... İnsanlar tüfeklerini doldurmayı ya da küçük teknik arızaları gidermeyi bilmiyorlardı... Kıt’alar sadece ender olarak kışlalarını terk ediyordu. Sadece savunma sırasında araziden yararlanmayı ve kendini araziye uydurmayı biliyorlardı. Hatta ufak yürüyüşler, yürümeye elverişli olmayanların safdışı kalmalarına sebebiyet veriyordu... Hücum (taarruz) savaşının en basit gereklerini yerine getiremiyor... Süvari sınıfı da çok düşük bir eğitim düzeyinde bulunuyordu. Atların mevcudu savaşta kayıplarla, daha çok bulaşıcı hastalıklarla yetersiz mücadele edilmesi yüzünden hayli azalmıştı... Sahra topçuluğu, Türk ordusunun en iyi eğitim görmüş olan silahıydı. Ama şematik (nazari) olarak çalışılan hareketlerin pratik çalışmaları yeterli değildi. Donmuş bir savunma anlayışı çerçevesine uydurulmuştu... Makinalı tüfek birlikleri mevcuttu ama şiddetle ıslaha ihtiyacı vardı. Balkan savaşında tüfekler kısmen kaybolmuştu kısmen de savaş alanında uzun süre kullanılması nedeniyle tekrar onarılmak zorunda idiler. Gerek talim ve muharebe eğitimi gerekse silahları bakımlı tutma eğitimine

²² ATASE, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s.85.

yeniden başlamak gerekiyordu. İstihkamların teknik eğitimi, piyadede iyi randıman göstermeyecek şekilde ihmal edilmiş bulunuyordu... Büyük savaş patlak verdiğinde, taburların çoğu hiçbir istihkam talimi yapamamıştı. İnfilak ve ateşleme maddelerinin mevcut olmaması yüzünden infilak ettirme ve lağım açma hizmetindeki eğitim de çok geri kalmıştı. Yetersiz cephane ve donanım da keskin nişancı eğitimlerinin yapılmasını engelliyordu. Eğitimin sahil ve kale topçusunda güçlendirilmesi, halen yeni malzeme ve mühimmat tedariki meselesinin çözümlenemez olmasından kaynaklanıyordu. Havacılık, gelişiminin başlangıcındaydı. 1914 baharında, havacılık bir Fransız subayının emrine verilmişti ama kalan zaman çok kısaydı. Büyük Harbin patlak vermesi, Türk ordusunda eğitilmiş bir pilot kıtasının oluşturulmasına zaman tanımamıştı. Nakliye (ulaştırma) tam bir çözümlenme durumundaydı. Nakliyecilik ya tamamen kaybedilmişti ya da kullanışsızdı. Bütün kıt' a kısımları için özellikle göze çarpan bir diğer nokta, askerlikte büyük önem taşıyan 'dakiklik' kavramının olmamasıydı. Eğitim ve denetlemeler, ya istenmeyen dönüşümler göstermekte ya da hiç yapılamıyordu... Kıt' aların donanımı yoksulcaydı... Yoksul görünümündeki giyecek durumu, ordunun sağlık bakımından kritik durumunun ana sebeplerinden birisiydi... Silah donanımı bir tersane izlenimi uyandırıyor. Piyadede 16 tüfek türü vardı hatta aynı bölükte farklı modeller tespit edilmişti. Koruyucu tertibatın ve temizleme malzemesinin yetersiz olarak kıtalara gönderilmesi yüzünden silahlar ve cephane paslanmıştı.

Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında siyasi ilişkilerin kesilmesinden sonra hareket ve eğitim alanındaki çalışmalar artırılmıştır. Bu doğrultuda kolordulara şu emir verilmiştir:

“Dört haftalık eğitim için derhal mümkün mertebe süratle, o kadar çok ikmal eratı çoğalsın ki bütün piyade alaylarında dördüncü piyade bölükleri teşkil edilmiş ve bütün bölükler yüz otuzar mevcuda çıkarılmış olsun. Bundan başka her sahra dağ bataryası için yirmişer ikmal eri, derhal çağrılacaktır. Bu sene eğitim için silahlı çağrılan erlerle en son on iki ay zarfında nizamiye kıtalarından terhis edilmiş olan erler de silahlı çağrılacaktır. Manevraların yapılmasına kadar ve her şeyden evvel ikmal erleri hakiki atışlarını yapmış olacaklardır.”²³

Yazar, yukarıda Türk Ordusunun içinde bulunduğu durumu gerçekçi şekilde izah etmiştir. Liman Von Sanders 1. Ordu Komutanlığı esnasında yaptığı denetlemelerde, birliklerin eğitim ve teçhizatı üzerinde özellikle durulmuş ve Enver Paşa'yı gerekli tedbirlerin alınması yönünde sürekli sıkıştırmıştır. Öyle ki denetlenecek birlikler birkaç gün önceden en yeni teçhizatlarla donatılarak Sanders Paşa'nın birlikleri iyi görmesi sağlanmıştır, denetlemeden sonra bu malzemeler alınmıştır. Liman Von Sanders'in baskılarından kurtulmak için Enver Paşa'nın onu 5. Ordu Komutanı olarak görevlendirerek İstanbul'dan uzaklaştırıldığı da bir ihtimaldir.

Çanakkale hareket alanında bulunan birlikler, özel seferberlik emrinin verildiği 31 Temmuz 1914'ten ilk ciddi deniz taarruzunun yapıldığı 19 Şubat 1915'e kadar geçen süre içinde bir taraftan birlikleri seferber etmeye çalışırken bir taraftan da eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde özellikle muharebe eğitimine önem verilmiştir. Müstahkem mevki topçu subay ve astsubaylarının eğitimi için Alman Yarbay Wossidlo, başöğretmen olarak görevlendirilerek Anadolu Hamidiye Tabyası Komutanlığına atanmıştır.

Düşmanın gündüz görerek yaptığı ateş üstünlüğünü ortadan kaldırmak için çoğu kez karşı taarruzlar gece yapılmıştır. Klaus Wolf Gelibolu 1915 adlı eserinde bu konu ile ilgili olarak “Günlerce süren nakliyeden ve uzun yürüyüşlerden sonra birlikler muharebe meydanına geldiler. Araziyi tanımak için hiç zamanları olmadı. İkmal durumu da tabiatıyla düzenli bir şekilde değildi. Bir diğer husus da subayların ve eratın eğitimsiz olmalarıydı. Tabiatıyla gece hücumları en zor hücum tarzlarından biridir ve askerlerin bu hususta özel olarak eğitilmeleri gerekir. Fakat buraya gelen birliklerde durum maalesef böyle değildi; bu durumda son anda verilen talimatların hiç faydası olmaz. Subaylar da tamamen başarısız oldular; yüksek rütbeli kumandanların hepsi muharebenin gidişatı üstünde bütün etkilerini kaybedecek kadar gerideydiler, küçük rütbeli subaylar ise gece

²³ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman subayın Anıları*, Sedat Umran (çev.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.25.

hücumlarının tekniğine askerleri kadar yabancıydı.”²⁴ ifadelerini kullanmıştır. Düşmana baskın yapmak için ateş desteği de kullanılmamıştır. Birliklerimizin gece eğitiminin yetersiz olması bu taarruzlarda zayıatımızın artmasına yol açmıştır.

Alman'lardan alınan topların eğitimi kara muharebeleri esnasında da yapılmaya, bu maksatla Almanya'dan gelen personelden de istifade edilmeye çalışılmıştır. Topçu mühimmatındaki noksanlığın yanında topçu eğitimindeki yetersizlik de düşmanın baskı altına alınmasını engellemiş ve zayıatımızın artmasına neden olmuştur.

4. ZEHİRLİ GAZ KULLANILMASI:

İngiliz ve Fransızlar, savaş boyunca Çanakkale'de birçoğu savaş suçu sayılabilecek ihlâllerde bulunurken, bunları düzeltme ya da azaltma gayreti içinde olmamışlardır. İhlallerin en başında geleni ve en çok tepki çekenini ise belgelerde o tarihlerde harp alanında yeni kullanılmaya başlayan kimyasal silahlardan “muhnik gaz” olarak geçen zehirli gaz kullanımı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Atina Sefareti 21 Haziran 1915 tarihli telgraf ile İtilaf Devletleri'nin, içinde zehirli gazların bulunduğu mermiler kullandığı istihbaratını Hariciye Nezâreti'ne bildirmiştir. İtilâf Devletleri'nin yaz aylarından itibaren zehirli gaz yayan bombalan kullanmaya devam ettikleri birçok belgeden de anlaşılmaktadır.

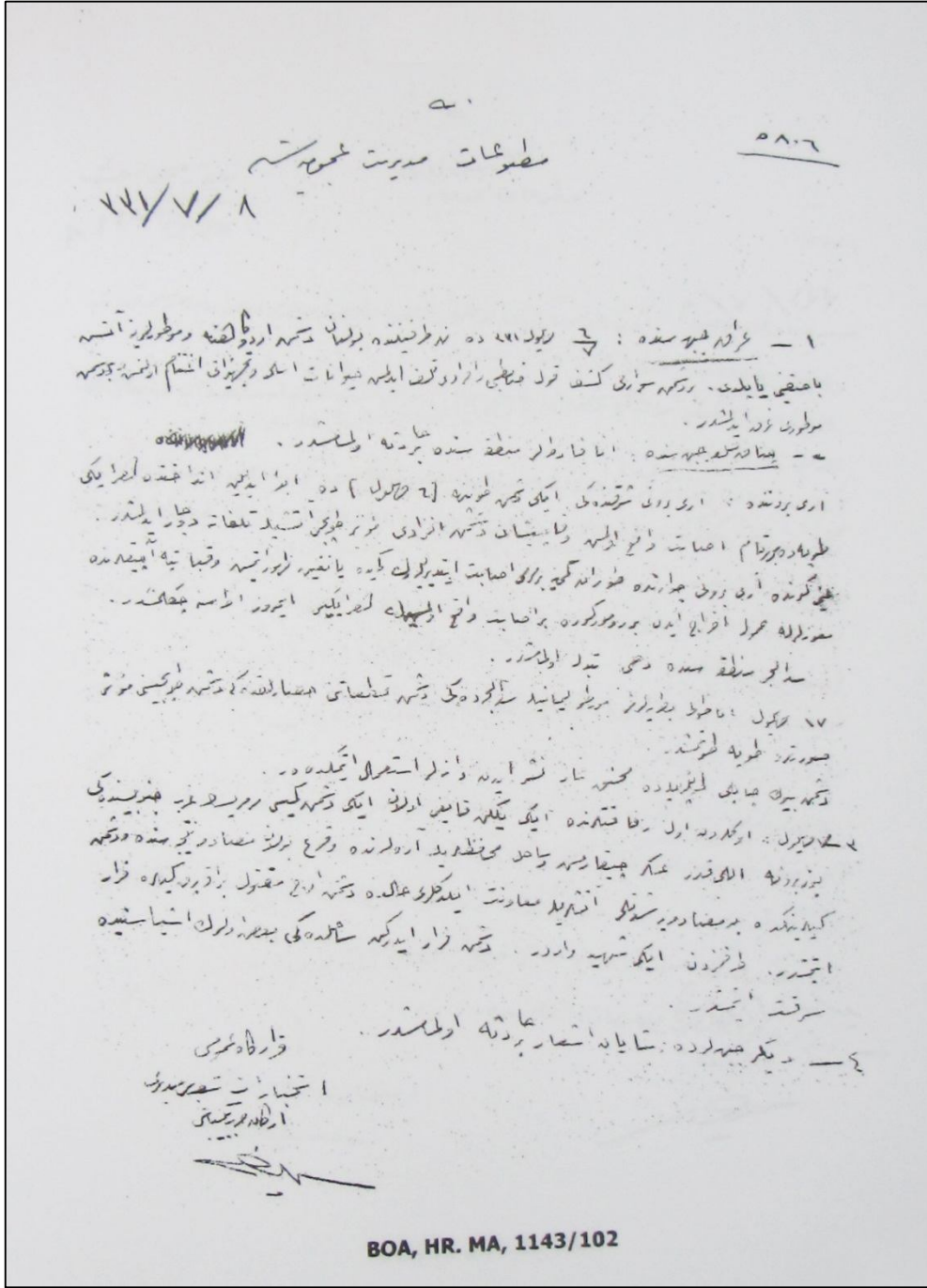
Zehirli gazların sıklıkla kullanılması ve istihbaratların devamlı bu yönde gelmesi Başkumandanlık Vekâleti'ni de harekete geçirmiş Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği yazı ile İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki bitaraf ve dost devletler nazarında vakit kaybedilmeden protesto edilmesi istenmiştir.

“Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir, düşman Çanakkale'deki kıta'âtımıza karşı isti'mâl ettiği mermiyâtın hâmil olduğu muhnik gazlar hakkında gerek tebliğ-i resmîmiz ve gerekse muhtelif cerâid-i mahalliye ile neşriyâtda bulunuldu. Hâmî-i hak ve medeniyet geçinmek isteyen düşmanlarımıza mukabele-i bi'l-misilde bulunmak mecburiyeti hâsıl oluyor. Bütün bunun mesuliyeti düşmanlarımıza râci'dir. Düşmanlarımızın bu yeni tarz muharebelerinin bî-teraf ve dost devletler nezdinde vakit kaybetmeksizin protestosunu bilhassa istirham eylerim.”

Gazetelerde bu konu ile ilgili yazı ve haberlerde Avrupa medeniyetinin İnsanî yönü sorgulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyetli zehirli gazların cephede kullanılmasından önce bu olasılığı düşünmüş, cephede! zehirli gaz kullanıldığı haberleri üzerine cemiyet hanımları, önceden Avrupa gazetelerinden yaptıkları araştırmalar ile askerinin bu tip gazlardan korunması için ağızlık ve burunluk (gaz maskesi) imâl etmeye başlamışlardır.

Düşmanın zehirli gaz kullandığını gösteren istihbarat raporu aşağıya çıkarılmıştır:

²⁴ Klaus Wolf, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbinde Alman-Türk Askeri İttifakı*, s.240.

Şekil 1. BOA, HR. MA, 1143/102

Matbûât Müdüriyet-i Umumiyesi'ne

Çanakkale Cephesi'nde:

Anafartalar mıntikasında bir hâdise olmamıştır.

Arıburnu'nda: Anbumu şarkındaki iki düşman topuna 6 Eylül'de icra edilen endâhtda her iki topa da birer tam isabet vâki' olmuş ve kaçışan düşman efrâdı müessir topçu ateşiyle telefâta dâcâr edilmiştir. Aynı günde Arıburnu civarında duran gemiye bir mermi isabet etdirilerek gemide yangın

zuhur etmiş ve Kabatepe açıklarında mavnalarla hamûle ihraç eden bir römorköre bir isabet vâki“ olmasıyla her ikisi İmroz Adası'na çekilmiştir.

Seddülbahir muntikasında dahi tebeddül olmamıştır.

17 Eylül 'de Anadolu bataryalarımız, Morto Limanı'yla Seddülbahir'deki düşman kıta'âtını, Hisarlık'daki düşman topçusunu müessir suretde topa tutmuştur.

Düşman büyük çaplı toplarıyla da muhnik gaz neşreden dâneler isti'mâl etmektedir.

8 Eylül [1]331/ [21 Eylül 1915]

Karargâh-ı Umumî İstihbarât Şubesi Müdürü Erkân-ı Harb Binbaşı Seyfi
BOA, HR. MA, 1143/102²⁵

Düşmanın Zehirli-Boğucu (muhnik) gaz kullanmaya devam etmesi üzerine Babialı Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanan protesto mesajı aşağıya çıkarılmıştır.

Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti İstişare Odası Aded: 36751

Fransa Hükûmeti'nin mukavelât ve kavâ'id-i hukuk-ı düvele mugayir olarak icrâ eylediği harekâta karşı vâki olan itirazâtı her daim ceffe'l-kalem red ve inkâr ve muhnik gazların adem-i istimâline dair 1899 tarihli Lahey Beyânnâmesine dahi vaz'-ı imza eylediği hâlde bu kere Paris'den alınan ma-lumâta atfen 20 Teşrîn-i Sâni sene 1915 tarihiyle Berlin'den keşide olunup Ajans de Constantinople tarafından tebliğ olunan bir telgrafnâmede Mösyö Clemenceau'nun taht-ı riyâsetinde in'ikâd eden Meclis-i Ayânı Harbiye Encümeni tarafından ba'demâ Fransız ordularında bilâ-kayd u şart muhnik gaz isti'mâlinin ittifak-ı ârâ ile tecviz olunduğu bildirilmekte olmakla tasvîb-i âlî-icenâb-ı Nezâret-penâhîlerine iktirân etdiği hâlde müsveddesi melfuf mü-zekkire-i umumiyenin muhnik gazlar ve domdom kurşunları isti'mâlinin nâşi protestoyu hâvî olarak yazılan müzekkire-i umumiyeden sonuncusunun tarih ve numarası vaz' olunduktan sonra tebyiz ve sefarât-ı ecnebiyeye tesyâr-ı irâde-i aliyye-i âsafanelerine vâbestedir.

Fî 12 Teşrîn-i Sâni sene [1331 / [25 Kasım 1915]

Bâbîâlî Hukuk Müşâviri (İmza)

Bâbîâlî Hukuk Müşâviri (İmza)

²⁵ Osmanlı belgelerinde Çanakkale Muharebeleri – II, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.84.

Şekil 2. Members of the 14th Battalion wearing their gas masks in Monash Valley. These masks were an early design and men in this area did not need to use them often as the Turks did not use gas or smoke during the campaign.

İngilizler tarafından çekilen yukarıdaki gaz maskeli askerlerin resminin altındaki İngilizce yazıda “aslında Türkler gaz kullanmadığından gaz maskesine gerek yoktu.” yazmaktadır. Gerçekten Türk tarafında böyle bir imkan yoktu. İngilizler muhtemelen kendi kullandıkları Zehirli-Boğucu gazdan bölgedeki rüzgar nedeniyle kendi personellerinin etkilenmemesi için gaz maskesi kullanmışlardır. Yukarıda yer alan belgelerden de anlaşıldığı gibi zayıatın fazla olmasında uluslararası hukuka aykırı olarak kullanılan Zehirli- Boğucu gaz kullanımının da etkili olduğunu değerlendiriyorum.

5. SONUÇ:

Çanakkale Muharebeleri 3 Kasım 1914’de İngiliz Filosunun Çanakkale Boğazını Ablukaya alması ve dış istihkamlarını topa tutmasıyla başlamış 8-9 Ocak 1916 tarihinde 256 gün süren muharebelerden sonra İtilaf devletlerinin mağlup olarak çekilmesiyle sona ermiştir. Bu Muharebeler esnasında Türk tarafının Şehit sayısı ATASE Başkanlığının en son araştırmalarına göre 250.000 değil; 57.370’i şehit olmak üzere 213.882 dir. İtilaf devletlerinin zayıatı ise 205.000’i İngiliz, 47.000’i Fransız olmak üzere 252.000’dir. Almanlar’ın zayıatı ise 530 kişi civarındadır. Bu zayıatın en önemli nedenlerini; başta beşinci ordu komutanı Liman Von Sanders’in savunma tertiplenmesinde yaptığı hatalar, arazinin savunmaya hazırlanmasındaki hatalar ve uluslararası hukuka aykırı olarak kullanılan zehirli gaz kullanılması başlıkları halinde sıralayabiliriz.

KAYNAKÇA

ATASE, *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, ss.465-466.

ATASE, *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, ss.246-247.

ATASE, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, ss.238-239.

ATASE, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s.58.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2008, s.141.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, c. IX, s. 400.

K.K.K., *Kara Harp Okulu Komutanlığı Harp Tarihi-1 Ders Kitabı*, s.3/71.

MUHLMAN, Carl, *Çanakkale Savaşı Bir Alman subayın Anıları*, Sedat Umran (çev.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.25.

NACİ, İbrahim (ELDEMİR, Lokman; SILAY, Seyit Ahmet), *Allahısımarladık Çanakkale Savaşı' nda Bir Şehidin Günlüğü*, Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 2013, s.76.

Osmanlı belgelerinde Çanakkale Muharebeleri – II, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.84.

ÖZDEMİR, Bülent, Abdülmecit Mutfak, *Çanakkale Muharebatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekatı Tarihçesi*, Türk Tarih Kurumu, Sarıyıldız Ofset, İstanbul, 2012, ss.62-63.

VON SANDERS, Liman, *Türkiye'de Beş Sene*, Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti (çev.), Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.121.

SAYILIR, Burhan, *Türk Kurmay Subayların Gözüyle Çanakkale Savaşı*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s.264.

WOLF, Klaus, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbinde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Eşref Bengi Özbilen (çev.), Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2014, ss.433-434.